

БАНДУРА – МУЗИЧКИ СИМБОЛ УКРАЈИНЕ¹

Апстракт: Украјинска традиционална музика чврсто је повезана са историјом саме Украјине. Неизоставне представнике инструменталне традиције Украјине чине и кордофони инструменти, међу којима се посебно истиче бандура. Главни проблем у приступу издвојеном инструменту јесте његова учестала политизација, што доводи до непотпуних анализа. Стога је циљ нашег истраживања да овај инструмент прикажемо из различитих углова: кроз поглед на његову историју и развој, затим конструкцију и типологију, функцију и репертоар, као и технику свирања. Циљ нам је да на основу релевантне иностране литературе, као и на основу доступних извора са интернета, пружимо што веродостојнију анализу овог музичког инструмента. Наше истраживање показало је да је бандура значајан симбол украјинске музике, не само традиционалне већ и опште.

Кључне речи: бандура, музичка традиција Украјине, типови бандуре, дума

1. Увод у историју бандуре

Познато је да су жичани инструменти присутни у Украјини још од античких времена.¹ Заједно са бројним другим културолошким елементима, прихваћени су у народу преко Дњепра и Црног мора. Вадим Шербакивски [Вадим Щербаківський] у својим археолошким студијама

* milicammima23@gmail.com

¹ Текст представља прилагођену верзију семинарског рада написаног током 2023. године у оквиру студија на Одсеку за етномузикологију на Факултету музичке уметности у Београду под менторством проф. др Сање Радиновић.

тврди да је украјински „културни пут” везан за Месопотамију и Малу Азију (према: Shtokalko 1989: 3).

Развој бандуре током векова био је веома интензиван. Мењали су се њен звук, функција, као и сама конструкција инструмента. Најстарији познати историјски извор у којем се бандура помиње потиче из VI века. У грчкој хроници споменут је бандурин ’предак’ – кобза².

Затим следи сведочанство арапског путописца Ахмада Ибн Фадлана [Ahmad Ibn Fadlān], са његовог путовања од Багдада до Волге (X век). Описујући посмртни обред Руса, коме је присуствовао у доњем току поменуте реке, Ибн Фадлан сведочи о томе да су гробни прилози положени уз једног преминулог мушкарца садржали, између осталог, и инструмент типа лауте, што је могла бити бандура (Hornjatkevuč 2008: 131).

Наредно сведочанство везује се за ликовни приказ дворских свирача скомраха (*skomorokhy*), са фреске из Саборног храма Св. Софије у Кијеву, настале у XI веку. На њој су приказани дворски свирачи са инструментом типа лауте, који је бандури и кобзи вероватно био претеча (Hornjatkevuč 2008: 131). Ова два инструмента била су иначе сродна, али ипак различита – кобза је била мања и имала је мањи број жица, а садржала је и прагове.

Битна конструкциона промена догодила се у XVI веку. Тада су бандури додате жице које се протежу од врата до дна инструмента, тзв. *приструнке* [*prystrunky*] (пре тога, жице су биле само на корпусу). Од тада па надаље овај инструмент се свира на принципу: једна жица (или трзај) = једна нота³.

Важно је напоменути да су кобза и бандура до XVIII века у народу биле подједнако третиране. Међутим, у Запорошкој области током XVII и XVIII века бандура стиче велику популарност и потпуно потискује нешто мањи инструмент кобзу. Интересантно је да сама реч „кобза” и даље остаје у употреби, тако да речи „бандура” и „кобза” постају синоними за првопоменути инструмент⁴.

Током средњег века бандура је била незаобилазна пратња певању и плесању. У XV веку она постаје пратња епским певачима за њихове

² Више информација погледати на сајту *Britannica*.

³ Више информација погледати на сајту *Internet Encyclopedia of Ukraine*.

⁴ Више информација погледати на сајту *Internet Encyclopedia of Ukraine*.

думе⁵. Слепи певачи неговали су думе – епске баладе и „историјске” песме које су пратили овим инструментом, путујући од села до села, што је била пракса која је трајала вековима⁶. Думе су опевале козачке успехе у ратовима, па су у народу будиле патриотска осећања, због чега су током историје често биле забрањиване. У XX веку Стаљиновом наредбом биле су чак избачене из општег певачког репертоара.⁷ Украјински истраживачи данас сматрају да су развијање и популарност овог инструмента уско везани за историју Украјине и њеног осамостаљења од Руског царства. Из тога разлога постоји уврежено мишљење да је бандура украјински национални инструмент.

Етимологија назива инструмента указује на његово порекло и помаже нам да га боље разумемо. „Украјински хор бандуриста” 1950-их година изнео је мишљење да је бандура у Украјину дошла преко номада из Азије⁸. Том приликом закључено је да бандура потиче из Азије, прецизније да је њено првобитно име „кобза” временом промењено у „бандура”. Ипак, ово се не може са сигурношћу тврдити, јер постоји могућност да је бандура заправо инструмент који потиче из централне Европе, на шта би указивало и њено тренутно име (Hornjatkevyc 2008: 132).

Конструкција кобзе се временом изменила и тако је настала бандура, док су садржај песама, функција и репертоар везан за овај инструмент остали исти. Током XVI и XVII века главна тема бандуриста било је поробљавање Украјинаца од стране Османлија, укључујући и бројне борбе са Татарима. Многи аутори сматрају да је жеља за стварањем украјинске нације дошла до изражаја у XVIII веку, када се завршава доба козака. Дуг период формирања украјинске државе трајао је до XX века. Бандуристи су директно или индиректно опевали тешко раздобље борбе за слободу и одвајање од Руског царства, а потом и од Совјетског Савеза. Усавршавање бандуре може се пратити до 1991. године, и тај период, према мишљењу политички често острашћених

⁵ Думе су народне епске песме у којима се опева херојство украјинских козака. Фабула се најчешће усредсређује на јунака који се бори са три, шест или чак девет хиљада непријатељских војника.

⁶ Више информација погледати на сајту *Ukrainian Bandurist Chorus of North America*.

⁷ Више информација погледати на сајту *Britannica*.

⁸ „Украјински хор бандуриста” – полупрофесионални мушки ансамбл који изводи песме уз пратњу бандура.

истраживача, обележава борба за опстанак украјинског народа под совјетским „угњетавачима” (Berezutska 2020: 44–45).

2. Ерголошке карактеристике

Полазећи од Хорнбостел-Саксове класификације инструмената, Виолета Дучак [Violetta Dutchak] објашњава да бандура (као и други украјински народни инструменти – гусли, кобза и торбан) спада у групу сложених кордофоних трзачких инструмената, типа лауте, чији је класификациони број 321. 311(312) – 5. Почетне цифре 321 означавају да је реч о лаути, број 311 указује на овални резонатор (фабрички или ручно израђен), бројеви у загради (312) означавају резонатор који је састављен из више делова, а завршни број 5 указује на свирање прстима – трзање (Dutchak 2017: 127).

По конструкцији, бандура је слична лаути, с тим што она може имати и до шездесет пет жица, али углавном их броји педесет пет. Од осам до четрнаест најнижих бас жица (*bunty*) протеже се од врата па до дна тела инструмента, а од двадесет четири до четрдесет три високе жице (*prystrunky*) протежу се по телу, односно, 'стомаку' инструмента. Поједини примерци модерних бандура могу садржати и два нивоа жица. Током XX века формирао се и стандардизовао данашњи изглед бандуре, те је тако она постала претежно хроматски инструмент, а некада је била дијатонски⁹. Тако су се формирала три главна типа бандуре: *класична бандура* (дијатонска), *Кијев бандура* и *Харков бандура* (које су хроматске), о чему ће бити речи¹⁰.

Опис који следи односи се на изглед модерних, хроматских бандура, то јест на *Кијев* и *Харков бандуру*, које се свирају у седећем положају, при чему је инструмент постављен вертикално у крилу извођача¹¹.

Конструкција инструмента, као што је напоменуто, слична је лаути. Основни делови инструмента су тело (*koriak* или *rudlo*), врат (*derzhalno* или *ruchka*) и жице (*struny*). Дрвено овално тело бандуре обично

⁹ Више информација погледати на сајту *Internet Encyclopedia of Ukraine*.

¹⁰ Више информација погледати на сајту *Ukrainian Bandurist Chorus of North America*.

¹¹ Више информација погледати на сајту *Britannica*.

је израђено од платана, трешње, јавора или црвене врбе, а састоји се од полеђине, улево (у односу на свирача) испупченог 'стомака', и звучне рупе на њему. Дуж 'стомака' протежу се кратке, то јест високе жице (већ помињане *приструнке*). Кратак врат, без прагова, са телом је повезан асиметрично (са десне стране у односу на свирача), а његови делови су пуж, хватник и жице (бас и контрабас). На пужу су причвршћене бас и контрабас жице, а високе на проширеном делу корпуса, тзв. рамену. При дну инструмента је дугачка 'кобилица' (или две, једна за бас и контрабас, друга за високе жице, ако је у питању кијевска бандура), која се протеже целом ширином корпуса (Shtokalko 1989: 14). Занимљиво је да постоје и 'трзалице' за јагодице прстију које поједини свирачи користе, што се може приметити на снимцима извођења. Једна украјинска бандуристскиња то објашњава у свом видеу. Ове помагалице, које ставља на све прсте, назива 'вештачким ноктима'¹². Из других видео прилога може се уочити да ове додатке обично користе жене.

3. Типови бандуре

Према расположивим изворима, сазнајемо да постоји више типова овог инструмента, али ћемо се задржати на неколико главних¹³. Међу њима издвајамо класичну бандуру, Харков бандуру и Кијев бандуру, уз напомене о иновацији инструмента.

Изглед класичне, старосвитске, или, како се још назива, аутентичне бандуре, остао је исти још од XVIII века. Као што је напоменуто, она се развила на основу свог претходника кобзе, још у XIV и XV веку. У том периоду долази до битних промена: главна мелодија се свира на високим жицама, док се на бас-жицама свира пратња; изменила се и конструкција. На десној страни 'стомака' постављене су високе жице, а прагови су изостављени; број дијатонских металних жица усталио се на двадесет, заједно са системом за штимовање; прагови су остали дрвени. Данас су извођачи махом опредељени за свирање других типова бандуре, али је приметан и пораст интересовања

¹² Више информација погледати на друштвеној мрежи *Инстаграм* (*Viktoriiia Derkach*).

¹³ Подаци су преузети са сајта „Украјинског хора бандуриста” (*Ukrainian Bandurist Chorus*), који делује у САД.

за овај тип. Неки од главних представника бандуриста који свирају овај тип инструмента су Јулијан Китасти [Julian Kytasty], Володимир Кушпет [Volodymyr Kushpet] и Микола Будник [Mykola Budnyk].

У Лавову је 1909. године први пут објављен приручник за свирање класичне бандуре, аутора Хната Хоткевича [Гнат Мартинович Хоткевич],¹⁴ украјинског писца, етнографа, композитора, музиколога, бандуристе итд. Хоткевич је представио свирање на двадесет жица, што значи да је тада инструмент био дијатонски, а да је касније дошло до измена на том пољу. Од дијатонског инструмента у почетку, Харков бандура постепено постаје хроматски. Инструмент је представљен на Харковском универзитету, а неколико година касније додато је још десетак жица, и тако су образоване четири октаве. Додавање жица изискивало је свирање инструмента обема рукама. Формирају се и три типа оркестарске бандуре: пиколо, прима и бас.

Постоје више претпоставки о томе ко је хроматизовао овај тип бандуре. „Украјински хор бандуриста” наводи да су то у потпуности учинила браћа Хончаренко [Alexander и Peter Honcharenko]¹⁵, док Виолета Дачак сматра да су је испрва хроматизовали поменути Хоткевич и Леонид Хајдамака [Леонід Гайдамака], да би потом даљи развој овог инструмента наставили бандуристи у дијаспори – Јемец [Василь Костьович Ємець], браћа Хончаренко, Чорни, Довженко [Dovzhenko], и други (Dutchak 2017: 130).

Са емиграцијама бандуриста, свирање Харков бандуре знатно је ослабило, јер се она углавном производи само у Украјини, па јој данас прети изумирање. С тим у вези, познато је да су многи уметници, научници, књижевници и др. током XX века напуштали своју домовину и одлазили првенствено у САД, али и Аустралију, због различитих околности, углавном због ратова, и тамо настављали са радом. Такав је био случај и са украјинским бандурицима, који су после Другог светског

¹⁴ Гнат Мартинович Хоткевич је у свету познат можда више као писац, а поготово у Украјини. Заслужан је за ширење бандуризма у почетку XX века, али и многих других културних елемената који су тада били мање познати украјинском народу. Његова каријера је везана за Харковску област, јер је ту највише и боравио, а на крају је ту и убијен од стране НКВД-а (Народни комесаријат унутрашњих послова). Сматра се да је дејствовао контрареволуционарно, због чега је лишен живота (*Internet Encyclopedia of Ukraine*).

¹⁵ Наведене информације доступне су на базичним интернет изворима попут Википедије (“Honcharenko brothers”).

рата хапшени по већим украјинским градовима, добрим делом управо због симболике политичког отпора коју је тада носила бандура.

Кијев бандура, познатија као Чернихив бандура, такође се образовала по узору на класичну. Она је можда и најпопуларнија. Још 1918. године, кијевски хор бандуриста отворио је продавницу за овај хроматски тип бандуре (Dutchak 2017: 130), који има знатно више жица од класичне. Овај тип бандуре је хроматизовао Иван Склиар [Ivan Skliar], који је хроматизацију поставио на два начина. Један од њих подразумева увођење механизма за промену тоналитета (Zinkiv 2021: 276). Занимљиво је да се од те године инструмент уопште није мењао, као ни начин свирања на њему. Постоји пак велики број различитих облика и типова савремене Кијев бандуре. Два најпознатија су стандардна прима и професионална концертна бандура.

Стандардна прима је фабрички инструмент који има дванаест ниских и двадесет и три високе жице, и има распон до скоро пет октава. Концертна бандура је истог облика и величине као прима, с тим што садржи од шездесет две до шездесет пет жица, као и механизам за штимовање који је сличан харфи. Модерна Кијев бандура развила се у инструмент на коме се може исказати огромна виртуозност. За њу се могу компоновати дела од стране професионалних композитора.

Бандура је од друге половине XX века постала предмет маштовитих иновација разних градитеља. Најуспешнију, коју овде издвајамо, извео је Вилијам Веџал [William „Bill” Vetzal],¹⁶ рођен у Канади, а пореклом из Украјине. Истражујући своје порекло, Веџал је открио бандуру и тада је одлучио да свој живот посвети овом инструменту. Технике градитељства учио је од браће Хонраченко, који су му до краја живота помагали у унапређивању градње инструмента. Познати бандуриста Виктор Мишалов [Віктор Мішалов] такође доста помаже Веџалу, углавном око звука и штимовања¹⁷. Конструктивне

¹⁶ Више информација о наведеном могуће је наћи на сајту *William Vetzal* и Јутјубу (“Vetzal Bandura”2012).

¹⁷ Виктор Мишалов [Віктор Мішалов], по занимању бандуриста, композитор, диригент, музиколог итд., један је од најпознатих бандуриста данашњице. Уметност свирања на овом инструменту почео је да учи у Аустралији, код чувеног Хната Хоткевича. Крајем седамдесетих година XX века преселио се у САД и тамо је наставио да се бави модерним типом свирања бандуре, у високообразовним установама. У Кијев одлази почетком осамдесетих, где сарађује са професором Универзитета у Кијеву Сергејем Баштаном [Сергій Васильович Баштан]. Можда су за Мишалова и његов бандуризам и кобзарство најбитнији били приватни часови код вероватно последњег тадашњег живог кобзара,

недостатке које бандура има он ће поправити, са циљем да је приближи ширим масама. Он је, наиме, како би инструмент постао приступачнији, почео да га израђује од економски исплативијих материјала.

Почетком XXI века Вецал је патентирао бандуру од стакла, пластике и дрвета. Његов тип градње подразумева мање утрошеног времена за прављење појединачних инструмената. Он не израђује све делове ручно, већ машински и уз помоћ калуца. Било је врло изазовно осмислити и реализовати овакву идеју, за шта му је било потребно пуно времена. Данас је његова бандура, Вецал бандура, изузетно тражена, чак и у Украјини¹⁸.

4. Функција и репертоар

Бандура (тачније, кобза) испрва је служила као инструментална пратња певању епских песама (дума)¹⁹. Као што постоји увржено

Григорија Кириловича Ткаченка [Hryhory Kyrylovych Tkachenko], током његовог боравка у Кијеву. Мишалов је обишао скоро цео свет са бандуром. Остварио је велики успех, како са концертима, тако и у бројним научним радовима о бандури и уопште украјинској традиционалној музици. Више пута је награђиван од стране Украјине и других националних институција („Bandurist Victor Mishalow”).

¹⁸ Вецал је посветио цео свој живот усавршавању овог кордофоног инструмента, мада и даље тежи да усаврши свој инструмент. Индикативан је сам процес стварања пластично/стаклене/дрвене бандуре. Вецал је дошао до закључка да му много времена одлази на продубљивање и резбарење дрвеног тела, па је осмислио механичку справу која ће сама обављати већински део посла. Тако је време израде са почетних педесет сати смањено на око један сат. Ту се не завршава његова креативност. Он, наиме, почиње да замењује дрвено тело стаклом, пластиком и дрветом, зато што, како истиче, дрво није отпорно на све спољашње утицаје, док је у комбинацији са пластиком и стаклом далеко резистентније. Све то је подразумевало низ година савладавања ове технике – прављење смеше материјала, калуца за смешу, дељење смеша по слојевима итд. Вероватно му је у целом процесу значило то што се некада бавио инжењерством и радио у ауто-индустрији – могао је да примени своја знања и на прављење бандуре. Закључно му је потребно сто сати за његову бандуру, која је на крају крајева јако исплатива, брзо се прави и лако се шаље у иностранство, између осталог, и у Украјину.

¹⁹ Филарет Колеса [Филарет Михайлович Колеса] (17. јул 1871 – 03. март 1947) био је украјински композитор, етнограф, фолклориста, музиколог и књижевни критичар. Сматра се зачетником етномузикологије у Украјини. Колесин предмет истраживања биле су између осталог и думе. Сматрао је да су думе својеврстан летопис украјинског народа и поредио их са српским епским песмама, наглашавајући да српска и украјинска епика представљају оличење богатства овог жанра. Колеса је класификовао думе на основу њихове тематике („1871 – народився Филарет Колеса”).

'правило' да „српске гусле не знају да лажу”, Украјинци имају исто веровање везано за бандуру и певање уз њу. Дакле, оно што певач, слепи бандуриста или слепи гуслар отпева, у народу се сматрало да се догодило управо тако.

Украјинска епска народна књижевност по много чему је слична српској епици²⁰. Тако и украјинске думе углавном теже да опевају једног јунака, који по правилу правдом побеђује²¹. Етички принципи по којима он дела узоран су пример за читав колектив. Херојство јунака огледа се у победама над непријатељем, који може бити или појединац или цела војска, док је главни циљ спасење читавог народа. Елементи православља се препознају у етици коју пропагира главни јунак думе. Осим песама са таквим темама, бандуристи су изводили, и још увек изводе, и песме хумористичког садржаја, као и инструменталне мелодије играчког карактера²².

Познато је да је украјински народ патио вековима уназад. Водиле су се битке између њих и Татара (углавном), затим Пољака, Руса, Османлија, а било је и више унутрашњих сукоба, односно грађанских ратова. Читава нација била је изложена великој патњи, због чега постоји пуно дума које су тужбалице, при чему и оне које то нису ретко имају срећан крај²³. Многи аутори сматрају да је трагичност карактеристична

²⁰ У етногенези Украјинаца учествовало је пуно Срба, па отуда не чуде ове сличности у епици. Историчар Љубивоје Церовић се својевремено бавио темом Срба у Украјини. Као и други аутори, он тврди да је прапостојбина Срба била на простору данашње Украјине, и да су Срби и по доласку на Балканско полуострво остали везани за Украјину. На западу Украјине налази се Бојкија, која се простире по Карпатима, и то подручје спомиње византијски цар Константин Порфирогенит у својим списима (X век), у којима наводи да су се ту доселили Срби (Сервија). Такође је интересантно да се Бојкија у раном средњем веку називала Бела Србија. Поједини аутори, нпр. В. Б. Бунак, у својим антрополошким радовима дошли су до закључка да је народ који живи у Бојкији антрополошки тип близак Јужним Словенима – Србима. Нешто касније, деспот Стефан Лазаревић добија земљу на просторима Бојкије. У XVIII веку војни граничари и уопште Срби из Панонске низије одлучују се на живот у тадашњем Руском царству и постепено се селе тамо, посебно у време Ракоцијевог устанка. О колонама српских граничара из друге половине XVIII века писао је и Милош Црњански у роману *Сеобе* (1929). Тако су се српски граничари населили од Бахмута до Лугања, према Дону, и та регија је добила назив Нова Србија, тј. Славјаносрбија (Церовић).

²¹ Понекад су опеване читаве битке, ратови, као и хришћанска етика.

²² (“Kobzar of the East Village”).

²³ Ауторка Натали Мојл [Natalie K. Moyle] у уводу књиге *Ukrainian Dumy* истиче: „Неки су чак кривили и думу да негује дефетистички став и доприноси тужној ситуацији самог украјинског народа” (Мојл 1979: 8).

искључиво за украјинску епску традицију (што, свакако, није тачно). Ипак, чињеница је да је она у думама описана на посебно дирљив начин (Moyle 1979: 8–22), чему свакако доприноси и нежни звук бандуре. Неке од најпознатијих дума дате су у збирци *Ukrainian dums*: „Дума про бурно на Чорному мори” [Дума о бури на Црном мору], „Дума про розмову Дніпра з Дунаєм” [Дума о разговору између Дњепра и Дунава], „Дума про плач невилників” [Дума о плачу заробљеника] итд. (Moyle 1979: 100–103).

Посебно је интересантна „Дума про смртљ козака бандуриста” [Дума о смрти једног козака бандуристе]. На самом почетку видимо да је реч о борби између Татара и козака, а потом се словенском антитезом (честом и на почецима наших епских песама) уводи прича о старом козаку који седи на гробљу, тугује и плаче док свира бандуру. Из стихова се закључује да свира и пева без престанка, са огромном дозом сете, док иза њега лежи повређени коњ. Преостале су му само бандура и његове мисли. Не може да се придружи запорошким козацима и одлучује да до смрти пева и свира, док му се, у виду сивих вукова, смрт приближава. Стари козак разговара са својом бандуром, ословљавајући је као своју љубу, чиме се у думи приказује присан однос између бандуристе и овог инструмента: „Геи, кобзо моя, / Дружино моя. / Бандуро моя малъована! / Де ж мені тебе діти: / А чи в чистому степу спалити / А попілець на вітер пустити, / А чи на могилі положити? О кобзо моја, / Жено моја, / Моја наликана бандуро! / Шта ћу ја без тебе? / Да ли да те спалим у чистој степи? / Па да бацим пепео ветровима, / Или да те ставим на гроб?” (Moyle 1979).

Думе, као и само свирање бандуре, некада су били саставни део усмене традиције, и због тога се може констатовати појава ’неухватљивих’ варијаната (и мелодија и текстова). Импровизација је, дакле, такође значајна одлика бандуристичких извођења. Појединачне думе се сваки пут могу изводити на различит начин. Међутим, почетком XX века, ситуација се мења и усмено преношење бива замењено нотама и текстовима – од тада импровизација на сцени није више пожељна.

Репертоар се мењао упоредо са еволуцијом инструмента, при чему је међуратни период био кључан за настанак бандуре каква нам је данас позната. Бројни аутори, градитељи, фолклористи, музиколози, песници, драматурзи, а пре свега бандуристи, били су заслужни за тај, ’златни’ период бандуризма (Duda 2020: 195) Неки од аутора који су утицали на то раздобље су: Хоткевич, Корнијевски [Oleksandr Kornievsky], Склар, Јемец, Семен Ластович [Semen Lastovych-Chulivsky], Володимир Тузиченко [Volodymyr Tuzychenko], Васил Херасименко [Vasyl Herasymenko] итд. Они

су умногоме допринели да данас имамо развијен хроматски кордофони инструмент. Нажалост, унапређивање инструмента је доласком 'Црвених' на власт морало бити на неко време заустављено.

5. Ансамбли

Током тридесетих година XX века, бандура се јасно издваја као украјински национални инструмент, када достиже академски ниво ('златни' период). Јављају се ансамбли бандуриста, као и први приручници. Настају оригинална дела писана само за бандуру, раде се прва стручна проучавања овог инструмента. Долази до промене репертоара – праве се аранжмани за ансамбле: инструментални и вокално-инструментални. Аранжмане праве професионални композитори (украјински), који највише доприносе академизацији бандуре и њеном продору у градове, самим тим њеној привидној одсутности на селима. Очигледно је, дакле, да су се тадашњи украјински композитори заузимали за бандуру и њену будућност. Све указује на то да бандура са села и улица прелази у концертне дворане, а традиционални кобзари, слепи свирачи и певачи који преносе историју (певајући епске песме), постепено ишчезавају – традиција кобзара нестаје.

Виолета Дачак нам указује на то да се јасно формирање бандуристичких ансамбала догодило после процеса хроматизације овог инструмента. Недвосмислено, хроматизација утиче на популарност инструмента ван граница Украјине, као и на његову академизацију. Може се рећи да је формирање ансамбала утицало на потпуни заокрет у бандуризму, јер се донекле фокус са соло-перформанса пребацио на ансамбле. О томе говоре бројни ансамбли који су стационарани пре свега у Украјини, Чехословачкој, Немачкој, САД-у, Великој Британији, Канади, Аргентини, Аустралији, чак и Русији²⁴. С тим у вези, разматра се да ли је бандура популарнија у ансамблима или публика више воли соло-извођење (Dutchak 2018: 130). У Кијеву је већ поменути Васил Јемец, заједно са Хетманом Скоропадским [Hetman Pavlo Skoropadskyi], развио Кобзарски хор, који је бројао само седам-осам чланова (1918). Ансамбл је

²⁴ Највероватније је да постоје ансамбли и у другим државама. У тексту су наведени само најзначајнији и најпознатији ансамбли ("List of bandura ensembles").

мењао називе у Национални бандуристички хор Украјине и Кијевски бандуристички хор²⁵. Владимир Кабачок [Volodymyr Kabachok] основао је нешто касније још један, у Полтави (Berezutska 2020: 46).

У Аустралији постоји велики број ансамбала, што не чуди, јер су се Украјинци, а међу њима и бандуристи, средином XX века иселавали у Аустралију. Поменућемо само најпознатије: у Сиднеју се налази Бандуристички ансамбл Хната Хоткевича [Hnat Hotkevych Bandurist Ensemble] и Ластивка [Lastivka], док је у Мелбурну Бандуристички ансамбл Лесије Украјинке [Lesia Ukrainka Bandurist Ensemble]; у Аделејду се налази још неколико ансамбала и још један у Канбери. На другој страни света, у Канади, активна је Канадска бандуристичка капела [Canadian Bandurist Capella], затим Бандуристички ансамбл Хната Хоткевича [Hnat Khotkevych Bandurist Ensemble], Барвнок [Barvionok], Бандуристички ансамбл „Дњепарски таласи” [Khvyli Dnipra Bandurist Ensemble], Кобзари [Kobzari] и Бандуристичка капела Хрихорија Кајтастија [Hryhory Kytasty Bandurist Capella]. Из Украјине су најпознатији Полтавска бандуристичка капела [Poltava Bandurist Capella], Комбинована бандуристичка капела [Combined Bandurist Capella], Кијевска бандуристичка капела [Kiev Bandurist Capella], Лавовска бандуристичка капела [Lviv Bandurist Capella], Полтавска женска бандуристичка капела [Poltava Women’s Bandurist Capella] и популарни B&B Project²⁶.

Дакле, у XXI веку је активан велики број ансамбала, који негују технику свирања, виртуозност, технику певања, односно репертоар и тип бандуре. У ансамблима се свирају кијевске бандуре (што је најчешће, јер су најпогодније, због своје подобности за исказивање виртуозности

²⁵ Из политичких разлога, велики број чланова се из Украјине сели у Детроит (Мичиген, САД) и тамо се сада наставља рад Украјинског бандуристичког хора. После Другог светског рата, окупља се довољан број свирача који су дуго времена жудели за слободом певања и свирања, и који слободу изражавања добијају у САД-у, далеко од своје домовине. Током друге половине XX века, овај ансамбл је током турнеја обишао велики број држава и стекао велику популарност. Тек 1991. године поново долази у Украјину, концертно обилази градове и враћа се у САД. Данас су чланови махом наследници својих дедова или очева, а има и оних који немају украјинско порекло, већ их је у ансамбл довела жеља за свирањем у једном од најпрофесионалнијих бандуристичких ансамбала. *Music of Survival: The Story of the Ukrainian Bandurist Chorus* је документарни филм о овом догађају (*Ukrainian Bandurist Chorus of North America*).

²⁶ (“List of bandura ensembles”).

свирача) или бандуре харковског типа. При томе, један ансамбл свакако може бити састављен и од различитих типова бандуре²⁷.

6. Забрана свирања бандуре и певања 'националистичких' дума у XX веку

Бандура је кроз векове задобила статус најважнијег украјинског инструмента и постала симбол националног отпора. У XX веку, бољшевици, а потом Совјети, увидели су да бандуристи утичу на расположење целе украјинске нације и да се преко њихових песама шири анимозитет према актуелном режиму. Стаљинисти су зато бандуристе слали у изгнанство, хапсили их и убијали²⁸.

Потом, у време Другог светског рата, Украјина стаје на страну нацизма, на челу са Степаном Бандером [Степан Андрійович Бандера] (1. јануар 1909 – 15. октобар 1959). То је по ослобођењу произвело прогоне присталица нацистичке идеологије. Бандура је у послератним временима била злоупотребљавана од стране прогоњених нациста, као симбол њиховог отпора²⁹. Будући да нацизам у Украјини и даље цвета (што је, између осталог, довело и до актуелне специјалне операције Русије у Украјини), бандура се и даље од стране нациста

²⁷ Врло је могуће да је на популарност ансамбала утицао историјски ток украјинског народа, јер је познато да су Совјети желели да укину вокални део кобзарског репертоара, и тако им преостаје само инструментални део. У таквим околностима, у жељи за било којим видом слободе, али и самог осећаја заједнице бандуриста, долази до цветања инструменталних бандуристичких ансамбала. Смиривањем политичке ситуације поново долази до изражаја функција овог инструмента – исказивање 'истине' кроз думе. Тако су вокално-инструменталне форме постале саставни део репертоара ансамбала.

²⁸ Примера ради, Хироаки Куромија [Hiroaki Kurokiya] у својој књизи *The Voices of the Dead: Stalin's Great Terror in the 1930s*, у поглављу „Ukrainian Bandurists Singers of National Ballads”, бави се украјинским бандуристима и њиховим недаћима у овом периоду. Наводи да је бандура традиционално синоним за слободу коју изражавају извођачи који, током тридесетих година XX века, само због тога бивају хапшени и убијани, бивајући означени као претња Москви због свог „духа”. Аутор даје пример Дорошка [Doroshko] и Копана [Koran], бандуриста који су уједно били међу оснивачима Кијевског ансамбла (касније Национални украјински ансамбл) (Kurokiya 1990: 108–117).

²⁹ Назив инструмента сличан је имену Степана Бандере. Може бити да је ова звучна сличност у свести украјинских националиста и нациста додатно везивала инструмент за њихову идеологију.

инструментализује као симбол борбе против Руса. Због оваквог вишедеценијског стања, које траје још од завршетка Другог светског рата, не изненађује то што данас у готово сваком напису о бандури налазимо овакве националистичке и нацистичке ставове, а исто важи и за написе и видео-клипове на друштвеним мрежама.

Већ је било речи о прогонима бандуриста, а један од најочигледнијих примера је распуштање Кијевског бандуристичког хора (мада су у то време бољшевици распуштали и многе друге ансамбле). Касније, са променом власти у Украјини, украјински бољшевици форсирају бандуристе да изводе нове композиције са текстовима револуционарног садржаја, у фабрикама и пољопривредним газдинствима. Политички острашћени аутори данас тврде да је совјетској власти било у циљу да на овај начин културолошки утиче на народ Украјине – идеологија бандуре се поштовала, али и искоришћавала да би се кроз уметност дочарала и подржала револуција (Berezutska 2020: 46).

7. Бандура данас

До почетка XX века бандура је била само музичка пратња певању епских песама. Буран XX, али и почетак XXI века, утицао је на репертоар овог инструмента, самим тим и на његову функцију. Због односа између две државе, као и статуса Украјине у свету, бандура се издваја као главно обележје овог словенског народа, преко којег је могуће рећи оно што мисли цела нација. Зато не чуди што је управо ове године ауторка (бандуристичкиња) Марина Валирејвна Крут [Марина Валеріївна Круть] видно исказала своја политичка опредељења преко бандуре. Била је у ужем кругу за представљање Украјине на Евровизији³⁰, са својом „Успаванком” [Колискова]. Извођење је завршила познатим покличем „Слава Украјини!”³¹. Бројни су бандуристи данашњице који углавном овако завршавају своје перформансе. Међутим, издвајају се и улични свирачи по главним градовима Европе, првенствено Кијеву, који думе изводе на неки нов, њима својствен начин.

³⁰ Бандуристи се могу видети и на другим популарним музичким такмичењима, попут *Ја имам таленат* (*Got Talent*).

³¹ Украјински народ се труди да своју нацију ширим масама прикаже у најбољем светлу. Због тога је у последње време бандура постала популарна, пре свега на интернет порталима и мрежама.

Посебно место међу савременим бандуристима има Виктор Мишалов. Издваја се по виртуозности у свирању композиција новијих датума, поготово у певању думи уз пратњу бандуре. Приметан је његов труд на друштвеним мрежама, као и на радионицама широм света, да се свирање овог инструмента боље разуме и да се подстакну шире масе на музицирање на њему³². Међу данашњим бандуристима издваја се и Џулиан Кајтасти [Julian Kytasty] из Њујорка, познат по неприкосновеном извођењу традиционалних мелодија Украјине. Последњих година постаје познат и по занимљивом спајању бандуре са другим инструментима, чиме долази до споја не само два инструмента већ и две културе³³.

Интригантну новину у свирању бандуре представљају жанровске фузије, у којима се бандура практично третира као електрична гитара. То се можда најбоље види код аутора Олега Слободиана [Oleg Slobodian], који је изненадио публику и жири са Нирванином песмом „Мирише на тинејџерски дух” [“Smells Like Teen Spirit”]. Поред бандуре у рок музици, препознатљив је и звук бандуре у цезу³⁴. Жанровски дијапазон бандуре је врло раскошан. То видимо и по Баху који се може изводити на хроматској варијанти овог инструмента³⁵. Задивљује и поменути камерни састав *B&B Project – Bandura and Button Accordion Project* (Бандура и хармоника дугметара), који делује у Украјини, где је изузетно популаран. Репертоар састава базиран је на популарним песмама – рок, али и филмској и класичној музици. Овај састав, дакле, не изводи репертоар уобичајен за бандуру.

У последње време бандуристи су запажени и на друштвеним мрежама. Ту се издваја млада бандуристичкиња Викторија Деркач [Виктория Деркач], која је стекла преко 77.000 пратилаца на платформи Инстаграм, постављајући видео садржаје готово сваког дана. Њен репертоар обухвата више музичких жанрова, почев од рок музике, па све до популарних поп песама и класичне музике (без вокала). За разлику од

³² Наведено се може погледати на Јутјуб сајту (“Basic Bandura Lesson #1” 2016).

³³ Сарађује са јапанским, кинеским, са европским уметницима итд. (“Kobzar of the East Village: Julian Kytasty”; “Songs of Truth”).

³⁴ Јутјуб извори указују на наведене информације (“Bandura, Duduk, Kontrabas Jazz” 2020).

³⁵ Детаљније информације могу се погледати на Јутјуб сајту (“J. S. Bach – Lute suite in C minor BWV 997. Prelude. Bandura version”).

претходно поменутог ансамбла, Викторија Деркач изводи и украјинску музику, а своје певање прати бандуром³⁶.

8. Закључна разматрања

Бандура је од свог настанка до данас прошла динамичан и дуг развојни пут. Првобитно је искључиво била пратња украјинским епским песмама – думама, које су најчешће опевале борбу за опстанак украјинског народа. Заједно са овим епским жанром развија се и бандура, симбол украјинске музике. Преко репертоара који се изводио уз њу, бандура стиче све већу популарност, а у XX веку се јасно одваја од свог претходника кобзе. Тада за њу почиње да се компонује музика, развијају се ансамбли и школе бандуре, долази до академизације инструмента, односно до 'златног' периода бандуризма. Од Октобарске револуције до Стаљинове смрти и након ње, бандура је табуисана од стране совјетске власти. Тадашњи политички систем није допуштао ширење украјинског национализма кроз думе, песме које су будиле патриотска осећања међу Украјинцима супротстављеним режиму. Након Другог светског рата, бандура је инструментализована од стране украјинских нациста, који су наставили да делују све до данашњег времена. Такозвана забрана свирања бандуре и певања дума коначно се завршила 1991. године, када се Украјина одвојила од Совјетског Савеза.

Из свега наведеног може се закључити да је бандура прешла дуг развојни пут, како у конструкционом, тако и жанровском смислу, али да је поред свега њена функција остала иста. Најчешће је, дакле, представљала симбол отпора завојевачима, односно симбол тежње украјинског народа ка слободи³⁷.

На самом крају, остајемо и даље зачуђени пред чињеницом да инструмент нежног и етеричног звука који подсећа на бајковите пределе украјинске степе може бити у толиком нескладу са преовлађујућим репертоаром, независно од времена коме припада – пуном сурових окршаја, отпора, трагедије и патње.

³⁶ Више информација погледати на друштвеној мрежи Инстаграм (Viktoriia Derkach).

³⁷ Навођење начина савремене политичке употребе бандуре не имплицира сагласност аутора текста са идентификованом праксом.

Прилог 1: класична бандура;
Ukrainian Bandurist Chorus of North America

Прилог 2: Харков бандура;
“Vetzal Bandura of Lastovych-Chulivsky Design by Wm. Vetzal”

Прилог 3: Кијев бандура;
Ukrainian Bandurist Chorus of North America

ЛИТЕРАТУРА

- Berezutska, Maryna. The development of bandura music art between the 1920s and 1940s. *Journal of Ethnology and Folkloristics* 14 (2020): 44–66.
- Dutchak, Violetta. The Ukrainian bandura as a musical instrument of chordophone group. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University* 4. 2 (2017): 125–133.
- Duda, Larysa. Theoretical and practical fundamentals of musical folklore processing in the works of diaspora artists. In: *Art Spiritual Dimensions of Ukrainian Diaspora: Collective Scientific Monograph*, Primedia elaunch LLC, 2020, 177–198.
- Hornjatkevyč, Andrij. The Kobza and the Bandura: A Study in Similarities and Contrasts. *Folklorica* 13 (2008): 129–143.
- Moyle K., Natalie. Ukrainian dumy – Introduction. *Ukrainian Dumy*, Toronto – Cambridge: Canadian institute of Ukrainian studies and Harvard Ukrainian research institute, 1979: 1–220.
- Kuromiya, Hiroaki. *The Voices of the Dead: Stalin's Great Terror in the 1930s*. New Haven, and London: Yale University Press, 1990.
- Shtokalko, Zinovii. *A kobzar handbook*. Edmonton, Alberta: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1989.
- Zinkiv Ya., Iryna. Academization of Bandura by Bandurism Exponents in Ukraine. *Linguistic and Culture Review* 5. S4 (2021): 269–288.

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

- Bandura, Duduk. Kontrabas Jazz. *YouTube*. 27. 2. 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=ttoodMVK4ko> (последњи пут приступљено 20. 4. 2023)
- Basic Bandura Lesson #1. *YouTube*. 12. 7. 2016. <https://www.youtube.com/watch?v=QigYSIGiTrU> (последњи пут приступљено 20. 4. 2023)
- Britannica* [n.d.]. Bandura. <https://www.britannica.com/art/bandura> (последњи пут приступљено 20. 10. 2022)
- Vetzal Bandura. *YouTube*. 25. 4. 2012. <https://www.youtube.com/watch?v=Wou8upHYFZc&t=1432s> (последњи пут приступљено 19. 2. 2023)
- Vetzal Bandura of Lastovych–Chulivsky Design by Wm. Vetzal <https://www.geocities.ws/kozulich/vetzal.html> (последњи пут приступљено 2. 6. 2023)
- Wikipedia. List of bandura ensembles. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_bandura_ensembles (последњи пут приступљено: 20. 03. 2023)
- Wikipedia [n.d.]. Honcharenko brothers. <https://en-academic.com/dic.nsf/enwiki/4938509> (последњи пут приступљено 23. 3. 2023)
- William Vetzal [n.d.]. http://vetzalbandura.com/Vetzal_Bandura/William_Vetzal.html (последњи пут приступљено 16. 2. 2023)
- Instagram*. Viktoriia Derkach. https://www.instagram.com/reel/Cjfp_0-j5DR/ (последњи пут приступљено 01. 2. 2023)

Milica MARKOVIĆ
Faculty of Music
University of Art in Belgrade

BANDURA – THE MUSICAL SYMBOL OF UKRAINE

SUMMARY

Scholars exploring the Ukrainian traditional music have consistently drawn parallels between the evolution of Ukrainian culture and its music, suggesting an intrinsic connection between the two. In particular, chordophones—stringed instruments—are seen as quintessential to the Ukrainian musical heritage. Among them, the bandura stands out as an indispensable symbol of Ukraine's instrumental tradition.

However, much of the literature surrounding the bandura is colored by passion and political undertones, often resulting in incomplete or skewed analyses. As such, the aim of our research is to offer a more holistic view of the bandura, examining it from multiple perspectives: its historical and cultural context, its evolution and construction, its role in Ukrainian music, and the unique techniques employed in playing it.

In addition, we sought to broaden the scope of our investigation by incorporating international sources and the wealth of information available online. Our findings affirm that the bandura transcends the realm of traditional Ukrainian music, emerging as a powerful symbol of Ukraine's cultural identity—both in its past and present musical landscape.

Key words: bandura, musical tradition of Ukraine, types of bandura, *duma*

Примљено/Received: 23. 5. 2024.
Прихваћено/Accepted: 2. 11. 2024.